

DEME TAMÁS

A magatartás méltósága

BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ KÖTETE

CSENGEY DÉNESRŐL

Rendkívüli vállalkozás Csengey Dénes bemutatása. Forgatom az ízléses kötetet, borítóján a félrehajtott fejű költő, népröport képével. Megnyerő férfiarc. Nem derül ki, mosolyt, avagy fájdalmas tudomásulvételt tükröz. A MMA kiadványának szerzője Bartusz-Dobosi László író, tanár, irodalomtörténész életmű-átvilágítást, történelmi leckét kínál. Tudományos és művészeti elemzés, magatartás-anamnézis. A bemutatás „tárgya” Csengey Dénes nemcsak író, de modern néptanító, politikus, vándorprófeta, archaikus Apolló-torzó, Petőfi „hiteles ükunokája”. Személyében bemutatni a rendszerváltás egyik jelképét, s talán első áldozatát – ez a feladat nehézsége.

Csengeyt sokan emlegették a cselekvő szeretet modelljeként. Barátai, kollégái, még ellenfelei is szerették. A társaslélektan jól írja le a szeretet mozgó dimenzióját. E. Fromm, Karácsony Sándor állítják: a szeretet nem érzelemre, hanem az akaratra épül. A társasakarat – ami a társadalmi viszony – jellemzője a cselekvés. A **szeretet mindig tett-rendszerben mozog**. E lelki háttér jellemzi Csengeyt, aki szerint „a valóság átvért az ideológia szorítókötésén”. Utazásain, szónoklatain, is átütött a cselekvő szeretetet ihlete. Felesége, Ferencz Melinda mesélte, férjét a szeretet dinamikája mozgatta. A szeretethiány és a szeretetátadás áradása. A közelállók, s a tőle távoliak is tett-motívumokkal írták le vibráló hétköznapijait:

Kéznyújtás, Nyelvi igazodás ahhoz, akivel beszél, Öncenzúra, Csenedben maradás és ellentéte – a Mindent kimondás. Felemelt fej, erőteljes testbeszéd, irányt-mutató tekintet és kézmozdulatok. Csak tőle láttam a nyomatékosító rámutatás különleges gesztusát – nem egy, hanem két ujját emelte, mutató s középső ujjával együtt jelezve, mi a lényeg „*Legyen a ti beszédek: igen, igen, nem, nem*” alapon. Félrehajtott fej, a másik ember meghallgatása, megnyugtató képe, a figyelem látható garanciája.

Sok jelzöt kapott kortársaitól. Voltak ezekben lényegi és közhelyes kifejezések egyaránt. Hol „plebejus nemzeti demokratának” nevezték, hol „másként gondolkodónak”, „útonjárónak”. Legtalálhatóbb jelzője: mai **Petőfi**. Hetykén, vállán panyókára vett köpeny-viselése, öntudatos szókimondása miatt. Nagy „elődjéhez” hasonlóan, rövid életében neki is kijutott a költészet, a színpad, a politikai népszerűség és a megaláztatás. (Saját választókerülete nem szavazott rá, Petőfihez hasonlóan megbukott.) Bartusz-Dobosi ide idézi az angyal képét is – egy „nesztelen léptű angyal” lebegett Csengey fölött. A 80-as évek végén, amikor idegfeszítő különbségeiket jelezték a rendszerváltó (majd rivális pártokká alakuló) erők, kivételesnek számított Csengey egység-akáró mániája. Ahogy Csoóri és Kiss Ferenc keresték a szellemi ellenállás

távolálló képviselőivel a párbeszédet, ugyanúgy akart egyetértést Csengey. A legígéretesebb korszakot gyötrelmesen megosztó ördögi vitát, a „népi-urbánus” ellentétet feloldhatónak tartotta. Az olvasó elképed a szellemi mutatványt látva – amint Csengey alvajáróként sétál a nézetek mély szakadéka felett. Az egymással egyet nem értő akkori antikommunista csoportok egyik erős közös pontja az 1956-os forradalom értékelése. Csengey az, aki újra, meg újra figyelmezteti a vitázókat a közösnek vélt célokra, az egyedül elfogadható magatartásra (a megújítandó nemzetre, demokráciára, tisztességre). Állandóan mozdul, másokat mozdít – és jelzi, hogy „*a helyben járás a visszalépéssel egyenlő*”. Csengey szokatlan, provokáló szeretetét több kortársa, az utólag-mindig-bölcs ítélkezők naivitásnak minősítették. Ám a kötetből bebizonyosodik, egyáltalán nem volt naiv. Önkritikájából, s az elszalasztott lehetőségek nemzedéki számonkéréséből kitűnik, reális volt a helyzetértékelése. Teljes erejével küzdött az egység, a párbeszéd-megtartás, az árokbetemetés megvalósításáért. Szenvedélyes lelkesedése kezdetétől változatos az életpályája ívelése, országos sikerein, kudarcain át „A kétségbeesés méltósága” tanulmánykötete életérzéséig.

Ki ez az ember? A kötet a személyiség mélyéig ás. Csengey az, akinek a magatartása ma különösen hiányzik. Személyes képem róla: e vagány, de fegyelmezett, kihívó, de megfontolt, parasztpolgári, modern, európai magyar szellemi arisztokrata, kegyeskedéstől mentes, prófétikus emberben a krisztusi embert látom. Társadalmilag: a nemzeti egység áldozatát.

Összetett, sokszínű személyiségének elemzése, életművének értékelése a lehetetlenséget súrolja. A szerző bátor irodalomelméleti, történelemfilozófiai jártassággal futott neki a feladatnak. A torzó-életmű feltárása sikerült. Akkor is siker a monográfia, ha több benne az irodalomelmélet, mint a társadalmi, politikai, emberi bemutatás. A tanár-irodalomtörténész szerző fontosnak tartotta a tudományos alapvetést. Ez érthető, jogos, természetes. Ami az életmű bemutatásának arányaiban érdekes, az a főszereplő írtózása bármiféle kánonba való belepréselésétől. Csengey ugyan figyelemmel követte az ellentétes ízlésű véleményformálók közléseit is (Radnóti Sándorral, Kulcsár Szabóval izgalmas dialógusai voltak), de élesen kerülte a posztmodern mintákat (diszkurzív szöveg, dekonstrukciók, dekontextualizáció), azokat spekulatív divatoknak tartotta. Kemény véleményt írt az önmagukkal játszadozó posztmodernről (*Levél az avantgarde tagjaihoz és híveihez, Párizsba*): „Nem (...) a képvers és nem a fonikus líra, nem a fémmobil és nem a happening, hanem a művet teremtő és szervező erő (...), a szellemi magatartás foglalkoztat.” Igen, a *szellemi magatartás* érdekelt – ami erőteljesen megszólal Bartusz-Dobosi kötetében. Az elméletek mellett a szerző nem ragad bele az izmusok és művi besorolások tégyelyébe, hanem a viták és „önlokalizációk” kötelező gyakorlatait megszakítva bevonja olvasóit Csengey műveinek ízes gondolatvilágába. Ami nem fér bele a kánonba. Csengey – elmélet helyett az életet választotta. Belehalt.

A kötet nagy erénye –miközben „megadja a császárnak” (az elméleti elvárásnak) a magáét, bevezet az ihlet hétköznapi misztériumába is. Követhetjük Csengey „nem-

zedéki” műveit (Cseh Tamással közös munkáit), s azok kritikáit. Megmutatja Csengey szembefordulását saját beatkorszaki létével, s rendszerváltó cselekvésbe fordított energiáit. A beatkorszakot „elszalasztott lehetőségnek” minősíti, a nemzedéki illúziókkal való leszámolással együtt. Fájdalommal állapítja meg a csavargó költőfejedelem, Villon szerepében, hogy mindenütt fogoly, börtönbe zárt rab. (Ide szikrázik az analógia – Tarkovszkij Stalker filmjének főhőse ugyanezt érzi.) A lét korlátos zárt-ságát felismerve, a szabadság képét csak a transzcendens dimenzióban leli meg. Ezt tükrözi Csengey világnézeti, vallási felfogása, önmeghatározása. Vallásgyakorlás nélküli felnevelkedése után, értelmiségi pályafutása külső szemlélőknek nem mutatja a hagyományos vallásosság jeleit. Más a lényeg. A világnézet (nem azonos a vallással) egész életét meghatározta. Életében jelenvaló a hite. Személyiségét átjárta a transzcendenshez kötődő lét bizalma. Felesége, s barátai közléseiből tudható, hallgatóságát „előrelátással”, jövőbe-tekintéssel lepte meg. Több kortársa jellemezte prófétainak jellemét. András fiával szép beszélgetése volt Dénesnek. A kamasz rákérdezett apja Istenhitére, s Csengey egyértelműen mondta, nem hisz az Istenben. A fia ráfelelte: akkor ő sem. Ezen édesapja úgy elcsodálkozott, hogy megfordult a szereposztás, Csengey a hit összes érvét bevetette fia meggyőzésére.

Csengey szövegeinek másik alapértéke – a nyelve. E nyelvben jelen vannak a beszéd köznapi, irodalmi, politikai, értelmiségi, paraszti, ifjúsági rétegnyelvei. A vidéken felnőtt kamaszt sokáig nem érintette meg az értelmiségi logika és nyelv. Eredeti gondolkodását természetes örökségként használta. A monográfus helyesen veszi észre a képes beszéd jeleit Csengey szövegeiben. Ezek alapja, a Keletről hozott, örökölt társas logika, amelyet a Magyar észjárás könyvben nagyszerűen írt le Karácsony Sándor, a XX. század legnagyobb magyar neveléstudósa. Erre a nyelvre Bartusz-Dobosi rácsodálkozik: *„Egyszerre lírai és drámai, láttató és kifejező, az emberi psziché érzékenységei különösen magas fokon vannak jelen benne (...). A gyökök és a jelentések holisztikus kapcsolatrendszerre épülnek, amelyek állandó gondolatátvitásra, analógia-sorok áttekintésére készítetik az értelmezői közeget. A magyar nyelv az egészről eredezteteti a részeket, a gyökből a jelentésváltozásokat: azaz sűrít.”* Igen, ez a képes nyelv a magyar észjárás tükré.

Csengey észjárása mellérendelő, a társas logikai szemlélettel képeket tudatba emelő. Magam is hallgattam a rendszerváltó március 15-én, a televízió Szabadság téri székháza előtt az ifjú politikus-író, amikor elmondta a szabadság kívánságlistáját s felejthetetlen mondatát: *„Európába, de mindahányan!”* Ezt a mondatot sokezer ember őrizte meg emlékezetében. Egyszerű, közérthető, programadó. Nem véletlen, hogy a szerző Csengeynek a nyelvről, a *rendszerváltozás nyelvéről* szóló vallomását emeli a kötet összegzésébe:

„Az ország megújítása az írástudók számára első lépésben, alapfokon nyelvújítási harc. Azon a nyelven, amely ma a politikában és a sajtóban uralkodik, egyszerűen nem fejezhető ki, nem tárgyalhatóak valóságos emberi viszonylatok.” Aktuális tanulság s fájdalmas feladat: a tét a kultúra visszafoglalása. Tanulság egy nagyszerű magyar író,

politikus felívelésének, feledésbe zuhant életének a története. Az életmű látszólag torzóban maradt, mégis maradandó az igazság. Bartusz-Dobosi kötete remek bizonyosság arra, hogy megtartható az érték, ha az egészre figyelünk, nemcsak a részekre. Csengey lelkiisége, személete – kulcsa a közelmúlt történelmének megértéséhez. Az alkotás megszakadhat, a feladat nem változik, ránk marad.

